

4. Політична культура

Довготривале змагання українського козацтва з елітами чужих держав сформувало в нього спрямованість на політичну окремішність та суб'єктність зорганізованого ним власного політичного інституту — Війська Запорозького. Дослідники зауважують той факт, що впродовж тривалих і виснажливих визвольних змагань спрямованість політичної діяльності козацької еліти зазнавала принципових змін: від орієнтування на станову автономію козацтва до усвідомлення потреби в автономії політичній і, врешті-решт, до обстоювання права власного суверенітету, що найбільш виразно проявляло себе в прагненні Богдана Хмельницького до перебирання на себе права верховного володарювання (претензії на запровадження власної правлячої династії) та суб'єктності у проведенні зовнішньополітичної діяльності.

Утім, зважаючи на низку чинників, орієнтування на суверенітет в умовах другої половини XVII ст. не набуло домінуючих позицій (найголовнішими серед цих факторів, вочевидь, були: несприятливість міжнародних процесів для становлення незалежної Української держави, пануючі в тогочасній Європі стійкі уявлення про права володарювання та обов'язки підданства, а також об'єктивну за своєю природою незрілість самої ідеї суверенітету української спільноти, втілювати який обов'язково мали).

Головними імперативами поведінки козацької старшини як політичної еліти Гетьманату стали показне залюбування і демонстрування поваги до славного козацького минулого, наголошування на лицарському статусі козацтва його політичній суб'єктності. У площині ж політичної практики це втілювалось у відстоювання «козацьких прав і вольностей». І навіть попри суттєві відмінності в трактуванні цих «прав і вольностей», скажімо, козацькою старшиною, «кармазиновим козацтвом» і козацькою сіромою, саме це надзавдання виступає об'єднавчою, стрижневою ідеєю політичної культури українського ранньомодерного суспільства. Як слушно зазначав з цього приводу канадський дослідник Зенон Когут, «незважаючи на внутрішню суперечливість і нечіткість визначення своїх прав і вольностей, українці визнавали їх колективним символом певних політичних, соціальних й адміністративних норм, обґрунтованих законом та історичною традицією... ці права та привілеї формують досить міцну систему, яка глибоко вкоренилась в колективній свідомості»²³⁹.

Важливим чинником розвитку політичної культури Гетьманату виступала його політична залежність від російської монархічної влади, представники котрої в різні історичні періоди з різною наполегливістю, проте доволі послідовно демонстрували наміри цю залежність суттєво посилити.

Дослідники цілком слушно звертають увагу на принципові відмінності характеру соціального устрою та політичних систем і моделей

політичного розвитку республіканського за своєю суттю Гетьманату та Російської монархії. І вказують, що вже ця обставина об'єктивно сприяла запереченню погляду на Гетьманат як невід'ємну частину Російської імперії²⁴⁰.

Утім, у цьому зв'язку не можемо вповні погодитись з категоричною тезою, що одночасно «існування автономної козацької України було... аномальним явищем», а звідси можна зробити висновок і про його вже апіорі приреченість. Адже, як тонко спостеріг свого часу німецький дослідник Андреас Капеллер, російська політична еліта, прирошуючи впродовж багатьох віків територію своєї держави, виробила цілий арсенал прийомів і методів поширення своєї влади на нові землі, в числі яких знаходились і способи поступового, розтягнутого на десятиліття і століття упокорення прилучених народів²⁴¹. А отже, допоки існування автономії республіканського Гетьманату не входило у суперечність з державними інтересами самодержавної влади Російської імперії, доти остання не порушувала питання щодо ліквідації наявної невідповідності.

Інша річ, що потреби державного будівництва або ж різного роду політичні та воєнні інтереси російської влади в їхньому стратегічному чи навіть тактичному звучанні обумовлювали дії, спрямовані на певні трансформації політичного устрою Гетьманату, переважно у бік його уніфікації з загальноімперськими зразками. А тривале співіснування різних культур, при відвертій політичній домінації носіїв однієї з них, переважно призводило до певних мутацій тієї, що належала спільнотам, які перебували в підпорядкованому становищі.

Примітки до розділу 5

1 Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. — 2-ге вид. — Л., 1990. — С.232.

2 Ширше див.: Горобець В.М. Українсько-російські відносини та політико-правовий статус Гетьманщини (друга половина XVII — перша чверть XVIII ст.) // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. — Вип.6, кн.1. — К.; Черкаси, 1997. — С.67-75.

3 Див.: Яковлів А. Договір Богдана Хмельницького з Москвою року 1654. — Нью-Йорк, 1954; Горобець В.М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII — першої чверті XVIII ст. — К., 1995.

4 Див.: Горобець В. Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра І. — К., 1998. — С.57-59.

5 Источники малороссийской истории, собранные Д.Н.Бантыш-Каменским. — Ч.2. — М., 1859. — С.228-230; Российский государственный архив древних актов (далі — РГАДА). — Ф.248. — Оп.29. — Дело 1806. — Л.86-87.

6 Див.: Горобець В. Присмерк Гетьманщини... — С.61-65.

7 Там само. — С.65-66.